

**PENGURUSAN DAN PENGIMARAHAN
MASJID DI NEGERI PERAK
DARUL RIDZUAN**

O
L
E
H

HASNI BT HAJI OTHMAN

**TESIS YANG TELAH DIKEMUKAKAN UNTUK MEMENUHI
SEBAHAGIAN DARIPADA SYARAT PENGIJAZAHAN PROGRAM
IJAZAH SARJANA SAINS PENGURUSAN**

**SEKOLAH PENGURUSAN
UNIVERSITI UTARA MALAYSIA**

APRIL 2003

ISI KANDUNGAN

PERAKUAN KERTAS KERJA PROJEK	ii
KEBENARAN MERUJUK TESIS	iii
ABSTRAK	iv
ABSTRACT	v
PENGHARGAAN	vi
SENARAI JADUAL	vii

BAB

I	PENDAHULUAN	
	Pengenalan	1
	Penyataan Masalah	5
	Objektif Kajian	14
	Objektif Umum	14
	Objektif Khusus	15
	Skop Kajian	15
	Kepentingan Kajian	16
	Pengorganisasian Kajian	17
	Ringkasan Latar Belakang	19
	Kesimpulan	22
II	PEMBENTUKAN TEORI DAN HIPOTESIS	
	Pengenalan	23
	Pengimaranahan Masjid	25
	Masjid dan Peranannya di Zaman Permulaan Islam	30
	Masjid dan Peranannya Masa Kini	35
	Perkembangan dan kemajuan Tempat Ibadat Agama Lain	51
	Faktor Kemakmuran dan Ketidakmakmuran	56
	Kerangka Teorikal	59
	Kesimpulan	60
III	METODELOGI	
	Pengenalan	61
	Reka Bentuk	61
	Persampelan dan Populasi	62
	Instrumen Kajian	64
	Prosedur Pengumpulan Data	69
	Kaedah Pengukuran dan Analisis Data	70
	Kesimpulan	75

IV	PERBINCANGAN DAN DAPATAN KAJIAN	
	Pengenalan	76
	Latar Belakang Responden dan Faktor Demografi	77
	Analisis Aktiviti Pengimaranan (Bahagian A)	88
	Pengujian Hipotesis	103
	Analisis Korelasi Pearson	109
	Analisis Regressi Lini	114
	Dapatkan Kajian dan Perbincangan	118
	Perbincangan Berdasarkan Hipotesis	118
	Perbincangan Berdasarkan Objektif	122
	Analisis Sampingan	125
	Kesimpulan	128
V	PENUTUP	
	Pengenalan	130
	Kesimpulan Akhir	131
	Kesimpulan Mengikut Bab	131
	Kesimpulan Akhir (Bab Empat)	133
	Masalah dan Limitasi Kajian	136
	Saranan Terhadap Pihak Pengurusan Masjid	137
	Saranan untuk Kajian Seterusnya	142
	Kesimpulan	145
	DAFTAR RUJUKAN	146
	LAMPIRAN	
A :	Carta Organisasi Bahagian & Unit Jabatan Agama Islam Negeri Perak	
B :	Jumlah bilangan Masjid Jamek, Masjid Non-jamek dan Surau Diri Jumaat di negeri Perak	
C :	Ujian Kebolehpercayaan Untuk Pilot Test.	
D :	Set Soal Selidik	
E :	Kekerapan Aktiviti Yang Dilaksanakan Di sesebuah masjid	
F :	Ujian Deskriptif Min	
G :	Item Soal selidik (<i>Corrected Item-Total Correction</i>) yang bernilai (-ve)	

Kebenaran Merujuk Tesis

Tesis ini diserahkan sebagai memenuhi sebahagian daripada syarat pengijazahan Sarjana Pengurusan (M.Sc Management) Universiti Utara Malaysia. Saya bersetuju membenarkan pihak perpustakaan Universiti Utara Malaysia mempamerkannya sebagai bahan rujukan umum. Sebarang bentuk salinan sama ada sebahagian atau keseluruhan tesis ini untuk tujuan akademik adalah dibenarkan dengan syarat mendapat kebenaran Penyelia Tesis atau Dekan Sekolah Siswazah. Sebarang bentuk salinan sama ada sebahagian atau keseluruhan tesis untuk tujuan komersial dan keuntungan adalah dilarang sama sekali kecuali terdapat kebenaran bertulis daripada Penyelidik. Sebagai pernyataan rujukan kepada Penulis dan Universiti Utara Malaysia hendaklah dinyatakan. Jika sebarang bentuk rujukan dibuat ke atas tesis ini.

Kebenaran untuk menyalin atau menggunakan tesis ini sama ada sebahagian atau keseluruhannya hendaklah dipohon melalui :

**Dekan
Sekolah Siswazah
Universiti Utara Malaysia
06010 Sintok
Kedah darul Aman**

ABSTRAK

PENGURUSAN DAN PENGIMARAHAN MASJID DI NEGERI PERAK DARUL RIDZUAN

Oleh.

Hasni Bt. Othman

Secara khususnya kajian ini adalah mengenalpasti tahap kepengurusan masjid yang sedia ada dan kaitannya dengan pengimaranan, juga untuk mengenalpasti jenis-jenis program dan cara pemilihan pihak pengurusan masjid untuk menarik lebih ramai jemaah mengikuti aktiviti ini dalam usaha memakmurkan masjid. Disamping itu, kajian cuba untuk melihat manakah antara faktor-faktor ini yang paling berpengaruh terhadap pengimaranan. Kajian ini dijalankan di 555 buah masjid dari 16 daerah di negeri Perak Darul Ridzuan yang melibatkan pihak pengurusan masjid iaitu Imam, Pengurus, Setiausaha dan Bendahari. Kaedah kajian ini adalah menggunakan kaedah statistik deskriptif untuk melihat frekuensi ciri demografi responden dan juga untuk menganalisis bahagian (A) iaitu tentang aktiviti yang dilaksanakan di setiap masjid. Kaedah infrensi juga turut digunakan iaitu ujian korelasi pearson untuk melihat hubungan antara pembolehubah-pembolehubah dan juga ujian regressi lini untuk melihat manakah antara pembolehubah ini yang paling berpengaruh terhadap faktor pengimaranan. Hasil kajian mendapati bahawa cara dan tahap pengurusan, program-program yang dijalankan ada hubungan yang positif dengan pengimaranan, sedangkan cara pemilihan pihak pengurusan masjid pula didapati tiada hubungan yang positif bahkan songsang kaitannya dengan pengimaranan. Antara pembolehubah yang positif hubungannya dan sangat tinggi pergaruhnya terhadap pengimaranan masjid adalah tahap pengurusan. Maka jelaslah bahawa hasil kajian ini menunjukkan bahawa cara pengurusan dilakukan serta pelaksanaan program berkait rapat dengan tahap pengimaranan sesebuah masjid.

ABSTRACT

MOSQUE MANAGEMENT AND PROSPERITY IN PERAK DARUL RIDZUAN

By

Hasni bt. Othman

The objectives of the study are to identify the current practice of mosque management and its correlations with prosperity; to identify the type of programs and activities being organized; and to identify the selection methods of mosque management committee in order to encourage people participation in mosque's activities. Also, the research will attempt to identify, among these factors, which factor has the greatest influence to prosperity. For sampling purpose, the study was carried out at 555 mosques from 16 districts in Perak. The units of analysis are organization consist of Imam, Chairman, Secretary, and Treasurer of respective mosques. This study uses descriptive statistics in order to describe the frequency of respondent's demographic characteristics and to analyze Part A's type of activities being organized. Meanwhile, inferential statistics such as Pearson Correlation was used in order to measure the correlation among variables, and linear regression was used to determine the variable that significantly affects the prosperity factor. From the findings, management practices and mosque's activities are positively correlate with prosperity whereas the mosque's selection method of management committee is negatively correlates with prosperity. Among the variables that positively and highly correlate with mosque prosperity is management practice. Thus, from the findings, it can be concluded that management practices and mosque's activities significantly affect the prosperity of a mosque.

PENGHARGAAN

Alhamdulillah, segala puji dan syukur kita panjatkan ke hadrat Illahi yang telah memberikan taufik dan hidayah-Nya sehingga dapat menyelesaikan penulisan tesis ini, sekalipun banyak rintangan dan kesulitan yang terpaksa dihadapi disebabkan keterbatasan ilmu dan pengalaman pengkaji, namun ianya dapat disiapkan menurut kemampuan pengkaji berkat dorongan dan bantuan pelbagai pihak .

Dalam kesempatan ini, pengkaji mengucapkan jutaan terima kasih kepada Tuan Haji Abdullah Bin Haji Abdul Ghani selaku penyelia tesis ini, yang telah banyak mengorbankan waktu dan tenaga dalam membimbing pengkaji, membantu dan memberikan pengarahan sejak awal penulisan tesis hingga selesai.

Juga diucapkan ribuan terima kasih buat Dekan, Pembantu Dekan, Koordinator Kursus Sarjana Sains Pengurusan, Pensyarah-pensyarah serta semua staf di sekolah Siswazah, Staf Perpustakaan Sultanah Bahiyah Universiti Utara Malaysia, Staf Perpustakaan Tun Lanang Universiti Kebangsaan Malaysia serta semua staf akademik Universiti Utara Malaysia. Tidak lupa juga rasa terima kasih buat Majelis Amanah Rakyat (MARA) yang telah memberikan bantuan pinjaman pelajaran selama pengkaji menimba ilmu di Universiti Utara Malaysia yang bertuah ini.

Setinggi-tinggi dan seistimewanya ucapan terimakasih pengkaji sampaikan buat ayahanda tersayang, Hj. Othman Mat Saman dan juga Bonda tercinta, Hjh. Che Mah Jusoh yang telah bersusah payah mencari rezeki untuk membesarkan pengkaji serta tidak putus-putus berdoa untuk kejayaan anak-anak dalam pelajaran dan juga kehidupan masing-masing, serta telah berusaha semampu mungkin memberikan ilmu pengetahuan sebagai bekalan di hari mendatang. Hanya Allah Swt. yang mampu membalias segala jasa dan pengorbanan kalian berdua selama ini.

Jutaan terimakasih buat abang Hamdi, Kak Halawiah dan abang Hadi, Abang Hasli dan Kak Ina, adik-adik tersayang; Izzat, Ida, Din dan Effi yang banyak memberikan sokongan moral buat pengkaji selama pengajian di Universiti Utara Malaysia ini. Tidak lupa juga buat anak-anak buah tersayang; Along, Angah, Achik, Adik dan juga si kecil Fathul Iman yang sentiasa dirindui. Sesungguhnya dorongan dan kasih sayang kalian menguatkan lagi semangat untuk meneruskan cabaran dan menamatkan pengajian peringkat sarjana ini. Serta buat semua saudara mara yang

turut memberikan suntikan semangat dan perangsang untuk pengkaji meneruskan pembelajaran.

Seistimewa-istimewanya ucapan terimakasih buat suami tercinta yang telah banyak menmberikan sokongan sama ada spiritual maupun material kepada pengkaji di dalam menyelesaikan penulisan tesis ini, terutamannya limpahan kasih sayang, perhatian yang diberikan dan juga kesanggupan menghabiskan masa mendengar luahan dan masalah yang dihadapi pengkaji selama menyiapkan penulisan tesis ini.

Juga rasa terimakasih yang tidak terhingga buat Saudara Mohd Zailani yang telah banyak membantu pengkaji sedari awal keberadaan pengkaji di bumi Sintok ini sehinggalah sekarang, sama ada berupa bantuan dan sokongan moral mahu pun material. Juga buat teman-teman seperjuangan yang seiring selangkah berjuang bersama dalam mengharungi liku-liku perjalanan menuntut ilmu semoga diberkati khususnya sdr Rodhi, sdr Mat, sdr Suhami, Milawati, Noniharianti, Mazlyda, Julia, Manisah, Azlina, Nor Aizam (Mira & Ishak), Fariza, kak Norshaharani, kak Amza, Gie, Shirah, Ayu dan kak Sha. Juga buat Adik Emi tersayang yang sama-sama menangis dan ketawa selama ini, serta buat kak Haiza & Putra.

Pengkaji merasakan bahawa tesis ini masih banyak kekurangan dan kelemahannya, memandangkan keterbatasan kemampuan pengkaji. Jesteru iti, pengkaji mengharapkan adanya kritikan dan penelitian lebih lanjut dan pembaikan dari semua pihak. Akhirnya dengan menyerah diri kepada Allah Swt. sambil memohon keredhaan-Nya, Semoga segala jasa dan bantuan dari semua pihak mendapat balasan yang setimpal, serta insya Allah usaha yang sederhana ini akan memberi manfaat kepada semua.

Amin, Ya Rabbal Alamin

SENARAI JADUAL

- JADUAL 3.1** : Skor Skala Likert 5 Peringkat
- JADUAL 3.2** : Ujian Kebolehpercayaan Bahagian B
- JADUAL 3.3** : Ujian Kebolehpercayaan Bahagian C
- JADUAL 3.4** : Ujian Kebolehpercayaan Bahagian D
- JADUAL 3.5** : Ujian Kebolehpercayaan Bahagian E
- JADUAL 4.1** : Frekuensi usia Imam memegang jawatan pihak pengurusan masjid.
- JADUAL 4.2** : Frekuensi usia Pengerusi memegang jawatan pihak pengurusan masjid.
- JADUAL 4.3** : Frekuensi usia Setiausaha memegang jawatan pihak pengurusan masjid.
- JADUAL 4.4** : Frekuensi usia Bendahari memegang jawatan pihak pengurusan masjid.
- JADUAL 4.5** : Frekuensi tempoh Imam memegang jawatan pihak pengurusan masjid.
- JADUAL 4.6** : Frekuensi tempoh Pengerusi memegang jawatan pihak pengurusan masjid.
- JADUAL 4.7** : Frekuensi tempoh Setiausaha memegang jawatan pihak pengurusan masjid.
- JADUAL 4.8** : Frekuensi tempoh Bendahari memegang jawatan pihak pengurusan masjid.
- JADUAL 4.9** : Frekuensi Pekerjaan Pihak Pengurusan Masjid sebelum menjawat jawatan sekarang
- JADUAL 4.10** : Frekuensi Pekerjaan Pihak Pengurusan Masjid sekarang

JADUAL 4.11	:	Frekuensi Jawatan yang pernah dipegang Pihak Pengurusan Masjid sebelum menjawat jawatan
JADUAL 4.12	:	Frekuensi Pendidikan Pihak Pengurusan Masjid
JADUAL 4.13	:	Frekuensi Cara Perlantikan Pihak Pengurusan Masjid
JADUAL 4.14	:	Frekuensi Sholat Jemaah Setiap Hari
JADUAL 4.15	:	Frekuensi Jumlah Jemaah sholat berjemaah 5 waktu setiap Hari ***jumlah jemah paling tinggi peratusannya
JADUAL 4.16	:	Frekuensi Kuliah Suboh Setiap Minggu
JADUAL 4.17	:	Frekuensi Kuliah Zohor Setiap Minggu
JADUAL 4.18	:	Frekuensi Kuliah Asar Setiap Minggu
JADUAL 4.19	:	Frekuensi Kuliah Maghrib Setiap Minggu
JADUAL 4.20	:	Frekuensi Kuliah Insyak Setiap Minggu
JADUAL 4.21	:	Kekerapan ceramah agama per bulan
JADUAL 4.22	:	Kekerapan ceramah agama per tahun
JADUAL 4.23	:	Kekerapan kelas fardhu ain
JADUAL 4.24	:	Kekerapan kelas pengajian Al-Qur'an untuk kanak-kanak seminggu
JADUAL 4.25	:	Kekerapan kelas pengajian Al-Qur'an untuk orang dewasa seminggu
JADUAL 4.26	:	Kekerapan majlis bacaan yassin & tahlil
JADUAL 4.27	:	Kekerapan mesyuarat AJK per bulan
JADUAL 4.28	:	Jadual purata dan peratusan kehadiran jemaah dalam setiap aktiviti di setiap masjid
JADUAL 4.29	:	Skor Min bagi dimensi bahagian B (pengurusan)

- JADUAL 4.30** : Skor Min bagi dimensi bahagian C (program & aktiviti)
- JADUAL 4.31** : Skor Min bagi dimensi bahagian D (cara pemilihan pihak pengurusan)
- JADUAL 4.32** : Skor Min bagi dimensi bahagian E (persepsi pihak pengurusan masjid terhadap pengimaranan)
- JADUAL 4.33** : Skor Min bagi setiap bahagian (B, C, D & E)
- JADUAL 4.34** : Ujian korelasi Pearson
- JADUAL 4.35** : Model Kebagusan Padanan Regressi
- JADUAL 4.36** : Varian ANOVA
- JADUAL 4.37** : Pekali Regressi

BAB SATU

PENDAHULUAN

1.0. PENGENALAN

Masjid adalah sebuah institusi yang banyak berfungsi kepada masyarakat khususnya umat Islam. Pelbagai aktiviti kehidupan masyarakat dapat dilaksanakan di Institusi Masjid. Masjid berfungsi sebagai suatu institusi atau lembaga pembinaan masyarakat Islam yang berdiri di atas landasan takwa. Masjid juga merupakan pusat ibadat dan kebudayaan Islam. Secara nyatanya masjid didirikan untuk membolehkan orang Islam beribadat dengan sempurna. Masjid adalah satu tempat ibadat yang tiada tandingannya dari segi kesederhanaannya, keberhasilannya dan ketenangannya dalam menegakkan syiar tauhid. (*Al-Hasani Ar-Nadwi, 1992*)

Sebagaimana yang sering dikatakan sebelum ini masjid berfungsi untuk menyucikan setiap aspek kehidupan muslim agar tubuhnya, fikirannya, dan hatinya sentiasa suci sesuai dengan fitrah kejadian manusia yang suci lagi bersih dan ini tidak terlepas dari konsep serta dasar takwa itu sendiri (*Abdul Qadir Djaelani, 2001*). Seluruh amal perbuatannya diawali dengan niat (motivasi) yang murni (ikhlas) dan tidak bercampur sedikit pun dengan niat untuk kepentingan yang bersifat duniawi semata-mata.

The contents of
the thesis is for
internal user
only

DAFTAR RUJUKAN

- Abdul Qadir Djaelani (2001). Membangun masyarakat bertamadun & harmoni.(cet.1). Selangor : Pustaka Dini Sdn Bhd.
- Abu Bakar Bin Yang (1998). Teknologi Maklumat Vs Keupayaan Umat. On-line available : <http://www.ikim.gov.my>.
- Ahmad Ibrahim Abu Sin (1991). Pengurusan Dalam Islam (terjemahan). Kuala Lumpur : Dewan Bahasa Dan Pustaka.
- Ahmad Sutarmadi, Dr. H (2001). Jadikan Masjid Sentral Kegiatan Ummah secara Utuh : Dewi (BPIP DKI). On-line available : <http://www.beritajakarta.com>
- Ahmad Yani, H (2000). Jaringan Kerjasama Masjid : Al-Islam; Pusat informasi & Komunikasi Umat Islam. Jakarta.
- Ahmad Yani, H. Kembali Kepada Fitrah : Rumah Maya Abu Harits 2000, 04 Januari.
- Al-Hasani Ar -Nadwi, A.A.A.H., Dr (1992). Empat sendi Agama Islam (cet.1). Jakarta : Rineka Cipta.
- Ash-Shabuni, Muhammad Ali, Syaikh (1993). Rawai'ul Bayan : Tafsir Ayat-ayat Hukum Jilid 2 (Juz 1). Semarang : CV. Asy Syifa' Semarang.
- Azimi Hamzah (1993). Buletin Pengurusan Islam (INTAN). Kearah pembentukkan Belia Cemerlang : Penglibatan Masyarakat dan Masjid Secara Khusus. Kuala Lumpur : Unit Cetak & Grafik INTAN.
- Bowen, John Richard (1998). Religions in Practice : An Approach to The Anthropology of Religion. Boston : Allyn & Bacon. On-line available : <http://www.abacon.com>
- Charles Sundram, Pastor. November 2001 & Februari 2002 (CNEC-Malaysia Report). online available : <http://www.johnsfamily.net/partners/southeastasia/profiles/seama.htm>
- Dasuki Ahmad. Peranan Masjid sebagai Sebuah Institusi Pembangunan : Dakwah 1985, September.
- Enakmen Pentadbiran Agama Islam 1992 (Kaedah-kaerah jawatankuasa Kariah 1998) Gateway Indonesia. On-line available : <http://www.masjidistiqlal.net.com>

Al-Hadaft (1999). Peyampai Wawasan Institusi Fatwa : Government of Brunei Darussalam Official Website : Jabatan Hal Ehwal Masjid . On-line available : http://www.brunet.bn/gov/mufti/alhadaf/mac99/h_isi2.htm

Habib Abdullah Haddad, Imam (2000). Dakwah Yang sempurna Peringatan Yang Utama (cet.1). Singapura : Pustaka National Pte Ltd.

Boonprasert Vijitrakut (2002). On-line available :
Source : <http://www.partnersinternational.ca/partners/southeastasia.htm>).

Ismail Kamus. Makmurkanlah Masjid anda : Menara 1981, Mac.

James Lai (t.t). Targeting Chinese and Indigenous People Groups : Partner International Profile (1.800.883.7697)- CNEC-Malaysia. On-line available:
<http://www.partnersinternational.ca/partners/southeastasia/profiles/seama.htm>

Johnstone, Ronald L. (2001). Religion In Society : A Sociology of Religion (6th ed). New Jersey : Prentice-Hall, Inc.

Kamal Izzat Ahmed, Bahagian Pengurusan Masjid di Jabatan Agama Islam Perak, (Komunikasi Peribadi, 23 Julai 2002).

Kuntowijoyo, Dr (1994). Dinamika Sejarah Umat Islam Indonesia (cet.1). Jakarta : Salahuddin Pres & Pustaka Pelajar.

Linda Bloom (New York). Haitian Politics Hinder Development Aid, Church Leaders Say: The Worldwide Faith News 2002, Wednesday 10 April. On-line available : http://www.glgm_umc.org/advance).

Ibrahim A.Rahman & Musa Ahmad (1996). Pengantar sains Pengurusan Masjid (cet.1). Melaka : Majlis Agama Islam Melaka & Kolej Islam Melaka. On-line available : <http://www.maim.mmu.edu.my/b-jaim/penyelidikan/terbitan.html>.

Mahmud Junuh, Prof. H. (1990). Tarjamahan Al-Qur'an Al-Karim (cet.9). Bandung : PT.Al-Ma'arif.

Mohamad Tajuddin Mohamad Rasdi, Prof Madya, Dr (2001, 20 April) . Masjid Untuk Masyarakat, Bukannya untuk Individu : Utusan Malaysia , m/s 6.

Mohamad Tajuddin Mohammad Rasdi (1999). Peranan, Kurikulum dan Reka Bentuk Masjid sebagai Pusat Pembangunan Masyarakat (cet.1). Johor : Universiti Teknologi Malaysia Skudai.

Mohd Abdul Wahab Abdullah (1998, 26 Julai). Masjid dan Masyarakat : Utusan Malaysia, m/s 6.

Mohd Ali Rashid Lumu (2000, 16 Jun) . Masjid Pusat Kegiatan Komuniti : Utusan Malaysia , m/s 7.

Mohd Ghazali Hj.Abdul Aziz, Hj (2001). Isu-isu Pengurusan Masjid Negeri Pahang (Bahagian 1) : Berita JAIP "Al-Wehdah" 2001, Januari.

Mohd Zamir Bahall (2002, 21 Julai). (Suara JAKIM). Islam Anjur Kerjasama Sesama Ummah : Berita Minggu, m/s 19.

Mohd. Shahir Abdullah, Haji (1993). Buletin Pengurusan Islam (INTAN). Masjid: Sejarah dan Peranannya, & Ke Arah Melahirkan Iman-iman Yang Berkualiti Dalam Pengurusan Masjid . Kuala Lumpur : Unit Cetak & Grafik INTAN.

Muhd. Tarmizi Samsi (1993). Buletin Pengurusan Islam (INTAN). Pengurusan Masjid Negeri Selangor. Kuala Lumpur : Unit Cetak & Grafik INTAN.

Muhammad Faiz Al-Math, Dr (1994). 558 Sabda Junjungan. Kuala Lumpur : Al-Ramadhan.

Muhammad Fu'ad 'Abdul Baqi (1993). Terjemahan Kitab Al-Lu'Lu' Wal Marjan (jilid I). Semarang : Al-Ridha, Semarang.

Outpaced by Islam : Christianity Today Magazine Editorial. February 4, 2002, Vol. 46, No. 2.

Paiman Supangat. Pelbagai Kegiatan Diatur bagi tarik Minat Jemaah : Majlis Ugama Islam Singapura (MUIS) Headline 2001, 07 Ogos.

Pengimaranan Masjid Melalui Majlis Ilmu : Tek' Khutbah Jumaat Negeri Melaka 2001, 12 Januari.On-line available :<http://www.al-azim.com>

Penubuhan Majlis Masjid-masjid : Peralihan Setapak ke Hadapan. Warita 1997, Mei-Jun, issue 110., m/s 1-2.

Philip Roberts (2002). Christianity Today Magazine. February 4, 2002, Vol. 46, No. 2, page 26.

Rozaman Ismail dan Norzahizan Ismail (2000, 21 Julai). Pastikan Masjid Bebas Daripada Politik : Utusan Malaysia, m/s 2.

Salim Bahreisy, H (t.t). *Abullait Assamarqandi : Tanbihul Ghafilin* (Peringatan Bagi Yang Lupa), Jilid 1 & 2 (cet.1). Kuala Lumpur : Victory agencies.

Salmah binti Abol (2001). Pengurusan masjid ke arah pemupukan akhlak di sekitar Daerah Taiping. Tesis Sarjana yang tidak diterbitkan. Maktab Perguruan Tuanku Bainun.

On-line available : <http://www.virtualave.net/kajian/abstrak.htm>

Sekaran, U (2000). *Research Methods for Business* : A Skill Building Approach (3rd ed.). John Wiley & Sons Inc.

(1992). *Research Methods for Business* : A Skill Building Approach (2nd ed.). John Wiley & Sons Inc.

Shaharom TM Sulaiman (1997). Pengurusan Islam dan Pembanguna Manusia (cet.1). Selangor : Thinker's Library Sdn Bhd.

(1997). *Tauhid; Asas Pengurusan dan Pentadbiran* : Pengurusan Islam; Etika, Komunikasi dan Motivasi (cet.1). Melaka : Jabatan Agama Islam Melaka (As-Saff Enterprise).

(1996, 17 Julai). *Perpustakaan Masjid Wahana Ilmu* : Utusan Malaysia , m/s 7.

(2001, 14 Ogos). *Menyemarakkan Fungsi perpustakaan Masjid* : Utusan Malaysia , M/s 7.

(2001, 02 Mac). *Perpustakaan Masjid Perlu nafas Baru* : Utusan Malaysia , m/s 6.

Shahiba (1997/1998). Masalah Penagihan dadah Di kalangan Belia Kajian Kes Di Pusat Serenti Besut Terengganu. Tidak Diterbitkan. Fakulti Sastera Dan Sains Sosial, Universiti Malaya, Kuala Lumpur.

Sidi Ghazalba, Drs (1975). *Mesjid Pusat Ibadat dan Kebudayaan Islam* (cet.3). Jakarta : P.T. Pustaka Antara.

Situs Da'wah Islamiah (2001). On-line available : <http://www.masjidriyadh.com>

Smith, Wilfred Cantwell (1976). Religious Diversity (1st ed). New York: Harper & Row, Publishers.

Suhaimi Mohsen. Kaedah Pungut Dana Perlu Diubah : Majlis Ugama Islam Singapura (MUIS) Headline 2001, 04 Ogos.

Sumbangan TAP jadikan Masjid Lebih Canggih : Warita 2000, Mac-April.

Taib Azamuddin (2000, 20 November). Campur Tangan Pentadbiran Masjid : DetikDaily.

Wan Razak Wan Embong, Haji (1993). Buletin Pengurusan Islam (INTAN). Masjid: Sejarah dan Peranannya. Kuala Lumpur : INTAN.

Zainal Ariffin Darus, Sharuddin Muhammad Nor & Abdul Zaki Md Zain (Januari 2002). On-line available : <http://www.phg/imarah/tadbir masjid.htm>